

### Олег Сімків

*аспірант відділу новітньої історії  
України Інституту українознавства  
ім. І. Крип'якевича НАН України*



У статті розглянуто зусилля української громадськості у демократичних країнах для привернення уваги держав-учасниць Гельсінкської наради з питань безпеки і співробітництва в Європі на порушення прав людини в СРСР. Простежено реакцію урядів демократичних країн та міжнародних правозахисних організацій на арешти членів УГГ.

Ключові слова: Гельсінкські угоди, Комітет гельсінкських гарантій для України, Міжнародна Амністія, УГГ, правозахисний рух.

Oleg Simkiv

The reaction of the international community on human rights violations in Ukrainian SSR (1976—1985)

The article is devoted to the efforts by the Ukrainian communities in democratic countries to attract the attention of member states of the Helsinki Conference on Security and Cooperation in Europe to violations of human rights happening in the Ukrainian SSR. The reaction of democratic countries' governments and international human rights organizations to the fact of the Ukrainian Helsinki Group members' arrests is traced.

Key words: Helsinki Accords, the Helsinki Committee of guarantees for Ukraine, Amnesty International, the Ukrainian Helsinki Group, human rights movement.

## РЕАКЦІЯ СВІТОВОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ НА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УРСР (1976–1985 рр.)

Правозахисний рух був важливим напрямком антикомуністичної боротьби в країнах Центральної та Східної Європи. Водночас для українців правозахист, який спирався на підписані Радянським Союзом міжнародні угоди, став спробою вивести національно-визвольний рух з підпілля. Створена 9 листопада 1976 р. Українська гельсінкська група діяла відкрито і піднесла національні проблеми на міжнародний рівень. Зусилля її членів сприяли поширенню інформації про порушення прав людини і нації в СРСР. Хоча про УТГ писали деякі українські історики<sup>1</sup>, низку ключових проблем, без яких неможливо оцінювати роль УТГ в опозиційному русі, необхідно уточнити. Зокрема, ґрунтовного дослідження потребує питання підтримки репресованих правозахисників громадськістю США, Канади і країн Європи.

Під час виборчої кампанії в США, яка відбувалася восени 1976 р., кандидат в президенти Джиммі Картер критикував адміністрацію Джеральда Форда за підписання Гельсінкських угод, які, на його думку, були помилкою Заходу і перемогою радянських дипломатів, бо узаконювали окупацію Радянським Союзом країн Східної Європи, не гарантуючи виконання гуманітарних положень Заключного Акта Гельсінкської наради з питань безпеки і співробітництва в Європі<sup>2</sup>. З іншого боку, Москва, як виявилось пізніше, втратила від ухвал конференції набагато більше, ніж

<sup>1</sup> Бажан О. Г., Данилюк Ю. З. *Український національний рух: основні тенденції і етапи розвитку (кінець 1950-х—1980-ті рр.)*. — К., 2000. — 232 с.; Зайцев Ю. *Дисиденти: опозиційний рух 60—80-х років // Сторінки історії України XX століття: Посібник для вчителя / за ред. С. В. Кульчицького*. — К., 1992. — С. 195—235; Захаров Б. *Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956—1987)*. — Харків, 2003. — 144 с.; Касьянов Г. *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960—80-х років*. — К.: Либідь, 1995. — 217 с.; Курносів Ю. О. *Інакомислення в Україні (60-ті — перша половина 80-х рр. XX ст.)*; *Національна академія наук України, Інститут історії України*. — К.: Інститут історії НАН України, 1994. — 221 с.; Русначенко А. *Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х — початок 1990-х років*. — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1998. — 720 с.

<sup>2</sup> *Свобода*. — 1976. — 5 жовтня.

демократичні країни. На думку колишнього державного секретаря США Генрі Кісінджера, домовленості, досягнуті під час Гельсінкської наради, надавали всім країнам-учасникам, включаючи Сполучені Штати, «право голосу в питаннях політичного устрою Східної Європи»<sup>3</sup>.

У жовтні 1976 р. зовнішня політика США й порушення прав людини в СРСР стали одними із ключових питань у президентських кампаніях різних кандидатів. Реагуючи на критику політичних опонентів, президент Дж. Форд створив Комісію для контролю за порушенням прав людини в країнах-учасниках ОБСЄ, у тому числі й у Радянському Союзі. До неї увійшли представники Державного департаменту, департаментів оборони і торгівлі, а також одинадцять членів Конгресу США. Комісію очолив конгресмен Данте Фасселл<sup>4</sup>.

17 листопада 1976 р. у Вашингтоні було створено Комітет гельсінкських гарантій для України, який збирав інформацію про порушення прав людини в СРСР та передавав її країнам-учасникам Гельсінкської наради з безпеки і співробітництва в Європі<sup>5</sup>. Наприкінці грудня 1976 р. на Заході дізналися про перші обшуки у членів УГГ. З цього приводу Гельсінкська група у Вашингтоні вночі з 30 на 31 грудня 1976 р. вислала за підписом Андрія Зваруна (голова) і Богдана Ясеня (секретаря) телеграми до Президента США Дж. Форда, новообраного Президента Дж. Картера, урядів 30-и держав, які підписали Заключний Акт Гельсінкської наради, членів Гельсінкської комісії Конгресу, а також пресових агенцій і газет. Вашингтонська група повідомила про залякування членів УГГ, обшуки 23 грудня 1976 р. і голодівку протесту українських правозахисників, а також просила уряди країн-учасниць Гельсінкської наради висловити перед радянським керівництвом занепокоєння репресіями проти учасників гельсінкського руху<sup>6</sup>.

Арешти правозахисників одразу ж викликали протести західних політиків і громадських діячів. Вже 11 лютого 1977 р. сенатор

<sup>3</sup> Кісінджер Г. *Дипломатія / Пер. с англ. В. В. Львова; послесл. Г. А. Абрамова.* — Москва; Лодомір, 1997. — С. 690.

<sup>4</sup> *Свобода.* — 1976. — 19 жовтня.

<sup>5</sup> *Архів-музей українського самвидаву при видавництві «Смолоскип».* — Пресові повідомлення. — Укр. (1975—1976, 1 комплект).

<sup>6</sup> *Там само.* — Укр. (1976—1992, 2, 3 комплект).

від штату Вашингтон Генрі Джексон виступив у Сенаті США із промовою, у якій закликав Леоніда Брежнєва дотримуватися гуманітарних статей Заключного Акта та звільнити заарештованих членів Гельсінських груп: Олександра Гінзбурга, Юрія Орлова і Миколу Руденка. На думку сенатора, США могли полегшити долю переслідуваних в СРСР, застосувавши економічні санкції проти Москви, зокрема, використати так звану Поправку Джексона-Веніка до Торговельного закону 1974 р., який пов'язав надання торгових концесій для СРСР із питанням вільнішої еміграції<sup>7</sup>. За ініціативи Комітету оборони Валентина Мороза і Міжнародної Амністії федеральний парламент Канади схвалив резолюцію, внесену колишнім міністром закордонних справ Мітчелом Шарпом. Вона зобов'язала міністра закордонних справ Дональда Джеймсона висловити занепокоєння канадського народу арештами правозахисників О. Гінзбурга, Ю. Орлова, М. Руденка й Олексі Тихого<sup>8</sup>.

Виконуючи зобов'язання, взяті на президентських виборах, Дж. Картер виступив на захист радянських правозахисників. Зокрема, написав листа до Андрія Сахарова. 18 лютого 1977 р. посол СРСР в США Анатолій Добринін висловив з приводу листа Президента Дж. Картера до академіка А. Сахарова протест і поінформував виконуючого обов'язки державного секретаря А. Гармана, що Радянський Союз «рішуче засуджує намагання під приводом оборони прав людини втручання у внутрішні справи СРСР»<sup>9</sup>.

Представники української громадськості намагалися привернути увагу уряду США до арештів українських правозахисників в СРСР. На знак протесту проти арештів М. Руденка і О. Тихого у США біля посольства СРСР відбулася демонстрація. Після цієї акції секретар Вашингтонської групи Юрій Саєвич розповів урядовцям Державного департаменту США про УГГ, арешти в Україні, передав копії документів Групи, а також обговорив можливість заяви Держдепартаменту з приводу арештів правозахисників. У Конгресі він зустрівся з заступником голови Гельсінкської комісії США Альфредом Френдлі та дослідницею Гельсінкських справ

<sup>7</sup> *Архів-музей українського самвидаву при видавництві «Смолоскип»*. — Пресові повідомлення. — Укр. (1977–1992, 1 комплект); *Свобода*. — 1977. — 16 лютого.

<sup>8</sup> *Новий шлях* — 1977. — 17 лютого.

<sup>9</sup> *Свобода*. — 1977. — 23 лютого.

Кеті Косман. Секретар Вашингтонської групи узгодив з ними підтримку Комісією можливої еміграції з України, надання документів про порушення радянським урядом Гельсінкських угод та захист правозахисників на Белградській конференції<sup>10</sup>. Проте на прохання виступити на захист М. Руденка і О. Тихого уряд і Президент Дж. Картер не відреагували. 1 березня 1977 р., завдяки зусиллям членів Комітету гельсінкських гарантій для України Андрія Фединського і Богдана Футея, конгресмен Рональд Моттл написав листа Президенту Дж. Картеру, який доручив Збігневу Бжезінському розглянути звернення на захист М. Руденка і О. Тихого<sup>11</sup>. Поширенню інформації про арешти в Україні сприяв виступ президента Українського конгресового комітету Америки (УККА), професора економіки Джорджтаунського університету Лева Добрянського на слуханнях Комісії з безпеки і співробітництва в Європі, які відбулися 28 квітня 1977 р. у Конгресі США<sup>12</sup>.

Напередодні проведення Белградської конференції з безпеки і співробітництва в Європі українська громадськість на Заході виступила з низкою ініціатив. Завдяки цим ініціативам на підтримку українських правозахисників висловилося чимало політиків і громадських діячів. На початку травня 1977 р. Головний виконавчий комітет Українського народного союзу (УНС) виступив із закликом рятувати українських політв'язнів у СРСР. Для цього УНС рекомендував своїм членам писати чи телефонувати до сенаторів і конгресменів, прохаючи їх виступити на захист М. Руденка, О. Тихого, Мирослава Мариновича, Миколи Матусевича та інших українських політв'язнів<sup>13</sup>.

Одним із перших ініціативи української діаспори підтримав сенатор Боб Дол, який 3 травня 1977 р. написав листа Леоніду Брежнєву із закликом виконувати взяті на себе міжнародні зобов'язання<sup>14</sup>. Крім того, сенатор Б. Дол і конгресмен Мелісент

<sup>10</sup> *Свобода*. — 1977. — 12 лютого.

<sup>11</sup> *Архів-музей українського самвидаву при видавництві «Смолоскип»*. — Пресові повідомлення. — Укр. (1976—1992, 2, 3 комплект).

<sup>12</sup> *Архів-музей українського самвидаву при видавництві «Смолоскип»*. — Пресові повідомлення. — Укр. (1977—1992, 1 комплект); *Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України)*. — Ф. 1. — Оп. 25. — Спр. 1513. — Арк. 6; *Свобода*. — 1977. — 28 квітня.

<sup>13</sup> *Гомін України*. — 1977. — 5 травня.

<sup>14</sup> *Свобода*. — 1977. — 10 травня.

Фенвік внесли до обох палат Конгресу США резолюції, які закликали американську делегацію на Белградській конференції виступити на захист прав людини і вимагали подання й розгляду всіх порушень Гельсінкських угод<sup>15</sup>. 14 червня 1977 р. сенатор-республіканець із Нью-Джерсі Кліфорд Кейс звернувся до уряду Радянського Союзу з закликом звільнити дев'ятьох членів Гельсінкських груп, серед яких були члени УГГ М. Руденко, О. Тихий, М. Матусевич і М. Маринович. Сенатор зауважив, що арештом дев'яти правозахисників радянська влада підтвердила небажання дотримуватися Гельсінкських угод. Натомість звільнення членів УГГ, МГГ та аналогічних груп у Вірменії, Грузії і Литві, а саме Ю. Орлова, О. Гінзбурга, Анатолія Щаранського, Звіада Гамсахурдії та Мераба Костави, на думку К. Кейса, довело б «добру волю СРСР напередодні Белградської конференції»<sup>16</sup>.

Українські активісти намагалися проводити акції на підтримку заарештованих правозахисників і в країнах соціалістичного табору. 7–14 червня 1977 р. у столиці Болгарії Софії відбулася конференція письменників з країн-учасниць Гельсінкської наради на тему: «Письменник і мир: гельсінкський дух і обов'язок митців культури». 10 червня до літераторів звернувся член Комітету гельсінкських гарантій для України Андрій Каркоць і передав президії форуму листа, який підписали тридцять вісім письменників із країн Європи і США. Підписанти просили Конференцію звернутися до радянського уряду з вимогою звільнити з-під варті М. Руденка, а Олесю Берднику дозволити емігрувати<sup>17</sup>.

Зацікавлення американських громадян, у тому числі й українського походження, репресіями проти правозахисників в Україні було значно меншим у порівнянні з акціями на захист О. Гінзбурга, Ю. Орлова і А. Щаранського. Тому спроби української діаспори звернути увагу уряду Сполучених Штатів на репресії в Україні принесли реальні результати лише після численних телеграм, звернень і листів до Президента Дж. Картера та державного секретаря Сайруса Венса. Влітку 1977 р. українським активістам

<sup>15</sup> *Свобода*. — 1977. — 28 травня; *The Ukrainian Weekly*. — 1977. — May 29.

<sup>16</sup> *Голін України*. — 1977. — 17 червня.

<sup>17</sup> *Архів-музей українського самвидаву при видавництві «Смолоскип»*. — Пресові повідомлення. — Укр. (1977–1992, 1 комплект).

вдалося заручитися підтримкою уряду США. 26 червня 1977 р. голова Комітету гельсінкських гарантій для України А. Зварун звернувся з листом до Дж. Картера, у якому просив його виступити на підтримку М. Руденка і О. Тихого<sup>18</sup>. 28 червня 1977 р. у Вашингтоні відбулася прес-конференція, на якій С. Венс запевнив громадськість, що питання арешту дев'ятьох членів Гельсінкських груп в СРСР, а також суду над М. Руденком і О. Тихим буде порушене на Белградській конференції<sup>19</sup>. Нарешті, 12 липня 1977 р. керівника Вашингтонської групи А. Зваруна запросили в бюро радянських справ Державного департаменту США на двогодинну розмову з Президентом Дж. Картером. Вони обговорили питання дипломатичної й інформаційної ізоляції України, судового процесу над М. Руденком і О. Тихим<sup>20</sup>.

Одним з ефективних факторів впливу світової громадськості на позицію владних структур щодо порушення прав людини в Україні були демонстрації протесту. Наприкінці червня 1977 р. Товариство української студіюючої молоді ім. М. Міхновського біля представництва СРСР в ООН провело акцію проти суду над М. Руденком і О. Тихим. Демонстранти збирали підписи під петицією до Президента Дж. Картера, прохаючи його виступити на захист заарештованих. Наприкінці акції вони спалили радянський прапор<sup>21</sup>. Спроби привернути увагу громадськості до арештів в Україні були доволі успішними. 6 липня 1977 р. в газеті «The Washington Post» з'явилася стаття «The Ukrainian Example» («Український приклад»), яка повідомила про засудження М. Руденка і О. Тихого<sup>22</sup>.

На захист заарештованих виступили іноземні правники. 8 червня 1977 р. колишній генеральний прокурор США Ремзі Кларк повідомив, що на прохання родин і друзів арештованих правозахисників погодився стати адвокатом М. Руденка, а також брати участь в обороні О. Тихого і Ю. Орлова, яких дали згоду захищати інші закордонні адвокати<sup>23</sup>. 7 липня 1977 р. Р. Кларк надіслав лист протес-

<sup>18</sup> Свобода. — 1977. — 28 червня.

<sup>19</sup> Гомін України. — 1977. — 1 липня.

<sup>20</sup> Архів-музей українського самвидаву при видавництві «Смолоскип». — Пресові повідомлення. — Укр. (1977—1992, 1 комплект).

<sup>21</sup> Свобода. — 1977. — 30 червня.

<sup>22</sup> The Washington Post. — 1977. — July 6.

<sup>23</sup> Свобода. — 1977. — 11 червня.

ту до генерального прокурора СРСР Р. Руденка, Верховного Суду СРСР, міністерства юстиції СРСР, колегії адвокатів в Донецьку і посла СРСР у Вашингтоні А. Добриніна. Американський правник вказав на порушення законності, допущені під час процесу над М. Руденком і О. Тихим, вимагав уможливити йому доступ до матеріалів суду, дозволити відвідати засуджених правозахисників та від їхнього імені приготувати подальшу оборону<sup>24</sup>. З ініціативи Нью-Йоркського Комітету оборони радянських політ'язнів адвокат Адам Канарек погодився безкоштовно захищати в суді М. Мариновича і М. Матусевича<sup>25</sup>. Окрім того, наприкінці вересня 1977 р. в Клівленді засновано Об'єднання українсько-американських адвокатів, метою якого була правова опіка над дисидентами<sup>26</sup>. Звичайно, можливість отримати дозвіл захищати українських правозахисників була мізерною, проте сам факт апеляції і відсутність реакції з боку органів юстиції СРСР додавали нових аргументів у висвітленні порушень прав людини на Гельсінкській конференції у Белграді.

Для інформування Конгресу США, Державного Департаменту та деяких федеральних установ про репресії проти українських правозахисників УККА створив у Вашингтоні Українську інформаційну службу. З цього приводу Постійний представник УРСР при ООН Володимир Мартиненко рекомендував «через МЗС СРСР звернути увагу посольства СРСР у Вашингтоні на необхідність проведення відповідної роботи по спостереженню за діяльністю реакційних сил української еміграції, вивченню їх зв'язків з правлячими колами США, роз'ясненню конгресменам, іншим офіційним особам і американським журналістам справжніх намірів і злочинної діяльності націоналістів, а також своєчасній і оперативній підготовці упереджувальних акцій по дискримінації ватажків націоналістичних угруповань в Сполучених Штатах»<sup>27</sup>.

28 серпня 1977 р. на Гавайях розпочався шостий Світовий конгрес психіатрів, у якому взяли участь чотири тисячі делега-

<sup>24</sup> ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 25. — Спр. 1513. — Арк. 7; Архів-музей українського самвидаву при видавництві «Смолоскип». — Ф. ДП-88: Т. — Шістдесятники — дисиденти — політ'язні. — Тихий О.; Свобода. — 1977. — 13 липня.

<sup>25</sup> Свобода. — 1977. — 13 серпня.

<sup>26</sup> ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 25. — Спр. 1513. — Арк. 9.

<sup>27</sup> Там само. — Спр. 1692. — Арк. 156.



тів з 63-х країн. Напередодні конференції представник Комітету Гельсінкських гарантій для України Тарас Закидальський відвідав Американську психіатричну асоціацію, повідомив про намір Комітету виступити на захист українських політв'язнів, які перебувають у радянських психіатричних лікарнях і передав їм розповідь Йосипа Терелі про його перебування в концтаборах та психіатричних тюрмах. На відкритті Конгресу президент Американської психіатричної асоціації Джон Вайнберг заявив, що найважливішими проблемами зібрання є права людини і зловживання психіатрією з політичною метою<sup>28</sup>. 29 серпня на Конгресі відбулася прес-конференція під головуванням професора психіатрії з Оксфордського університету, співавтора книги «Психіатричний терор» С. Блока. У ній взяли участь політв'язень Леонід Плющ та колишні радянські психіатри Марина Войханская і Борис Зубов<sup>29</sup>. Серед учасників форуму поширили спогади Й. Терелі та інформацію про радянських політв'язнів, яких утримували в спеціальних психлікарнях. 31 серпня Генеральна асамблея шостого Конгресу Світової психіатричної асоціації прийняла резолюцію Королівської колегії психіатрів Великої Британії та австралійської і новозеландської асоціацій, яка закликала створити міжнародну комісію для дослідження зловживань психіатрією. Радянська делегація різко виступила проти резолюції, звинуватила західних психіатрів в антирадянській кампанії, тому що ніхто не навів конкретних доказів зловживання психіатрією в СРСР, натомість єдиним доказом були «антирадянські статті, роздані учасникам конгресу»<sup>30</sup>.

Засудження Радянського Союзу за використання психіатрії для здійснення політичних репресій спонукало українську громадськість до підготовки нових правозахисних ініціатив. В посольства країн-учасниць Гельсінкської наради та представництва держав в ООН були розіслані документи УГГ. 18 вересня 1977 р. Український конгресовий комітет Америки організував у Нью-Йорку масову демонстрацію під гаслом «захисту прав України, поневоленої Москвою», в якій взяло участь близько двадцяти ти-

<sup>28</sup> *Свобода. — 1977. — 3 вересня.*

<sup>29</sup> *Архів-музей українського самвидаву при видавництві «Смолоскип». — Пресові повідомлення. — Укр. (1977—1992, 1 комплект).*

<sup>30</sup> *Свобода. — 1977. — 2 вересня.*

сяч осіб<sup>31</sup>. 26 вересня Л. Плющ виступив перед Комісією з безпеки і співробітництва в Європі і членами Конгресу США. Він наголосив, що західні держави на Белградській конференції провинні вимагати від СРСР дотримання прав людини та гуманітарних статей Заключного Акта<sup>32</sup>. А у Нью-Йорку біля приміщення ООН почалася восьмиденна голодівка українських жінок. 29 вересня їх відвідав спеціальний асистент генерального секретаря ООН В. Дрім і одержав петицію на захист українських політв'язнів<sup>33</sup>. 2 жовтня 1977 р. у Нью-Йорку відбулася прес-конференція, на якій Людмила Алексєєва, Андрій Амальрик, Р. Кларк і Л. Плющ розповіли громадськості про порушення прав людини в СРСР. На зібранні Л. Плющ виступав як представник УГГ за кордоном. Він запропонував надіслати американській делегації на Белградській нараді телеграму з проханням, щоб всі держави дотримувалися Гельсінкських угод, щоб конференція розглянула матеріали Гельсінкських груп із СРСР, а уряд Радянського Союзу звільнив усіх заарештованих правозахисників<sup>34</sup>.

Поширення інформації про порушення прав людини в СРСР набрало найбільшої інтенсивності напередодні і в перші місяці роботи Белградської конференції. 28 липня 1977 р. представники Комітету гельсінкських гарантій для України влаштували прес-конференцію для членів делегацій країн-учасниць Белградської конференції, на якій поширили документи УГГ і розповіли про репресії проти правозахисників. Двох організаторів цього зібрання вислали з Югославії, а її уряд мотивував свої дії тим, що право проводити прес-конференції мають лише державні делегації<sup>35</sup>. Незважаючи на депортацію активістів Вашингтонської групи, про репресії в Україні та конференцію, організовану українською діаспорою, повідомили європейські телеканали і друковані видання.

Радянське керівництво не збиралося йти на поступки, і представники СРСР намагалася не допустити розгляду на пленарних

<sup>31</sup> ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 25. — Спр. 1513. — Арк. 7.

<sup>32</sup> Свобода. — 1977. — 29 вересня.

<sup>33</sup> ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 25. — Спр. 1513. — Арк. 8; Свобода. — 1977. — 1 жовтня.

<sup>34</sup> ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 25. — Спр. 1513. — Арк. 7; Гомін України. — 1977. — 8 жовтня.

<sup>35</sup> Свобода. — 1977. — 26 серпня.

засіданнях інформації про політичні репресії. 9 жовтня 1977 р. керівник радянської делегації у Белграді Юрій Воронцов сказав журналістам: «Багато європейських країн зрозуміли, що шум навколо так званої оборони прав людини нікуди не заведе, і Сполучені Штати також починають це розуміти». На противагу заявам представника СРСР, керівник американської делегації Артур Глодбер заявив, що США поставлять на обговорення справи про порушення прав людини в СРСР та інших комуністичних державах. Обвинувачення з боку США, зібрані Конгресовою комісією з безпеки і співробітництва в Європі, були передані делегатам закритих пленарних сесій<sup>36</sup>.

З вимогою розглянути інформацію про порушення прав людини в СРСР до конференції звернулися громадські організації і політики. Зокрема, франкфуртське Товариство захисту прав людини провело на території ФРН акції на захист М. Руденка і О. Тихого та передало на Белградську конференцію петицію. Під вимогою звільнення українських правозахисників поставило підписи 17 645 осіб. Товариство підготувало до друку німецькою мовою документи УГГ. Варто зазначити, що керівництво Франкфуртською правозахисною організацією здійснювали відомі політики і науковці, зокрема, колишній прем'єр-міністр ФРН Людвіг Ергард і президент Мюнхенського університету Готтольд Роде<sup>37</sup>. Активно виступала на захист правозахисників українська громадськість у Канаді. Їх підтримував Норман Кафік, міністр у справах багатокультурності, а парламент Канади прийняв низку резолюцій на захист інакомислячих в СРСР<sup>38</sup>. За сприяння Об'єднання українських письменників «Слово» світова організація ПЕН-клуб, членами якої були тисячі письменників, передала Комісії з прав людини при ООН і делегації США на Белградській конференції звіт американського відділу ПЕН, який стверджував, що у п'ятдесяти п'яти країнах переслідували письменників за їхні погляди<sup>39</sup>. 25 жовтня 1977 р. конгресмен Пітер Родін та ряд членів Палати представників внесли на розгляд Конгресу США резолюцію з вимогою поставити

<sup>36</sup> *Свобода. — 1977. — 12 жовтня.*

<sup>37</sup> *Там само. — 28 жовтня.*

<sup>38</sup> *ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 25. — Спр. 1891. — Арк. 12.*

<sup>39</sup> *Там само. — Спр. 1513. — Арк. 9–10.*

на порядок денний Белградської конференції справу ув'язнення М. Руденка і О. Тихого. В документі зазначалося, що засудження членів УГГ за їхню громадську діяльність «суперечить духові Гельсінкських угод [...] і збільшує міжнародне напруження»<sup>40</sup>. Ініціативу П. Родіна підтримало п'ятдесят сім конгресменів, тому Комісія з міжнародних відносин Палати представників розробила власну резолюцію на захист В. Мороза, М. Руденка, О. Тихого, Юрія Шухевича, Сергія Ковальова і А. Щаранського. Американські законодавці одногослосно схвалили документ<sup>41</sup>.

Зрештою, 12 грудня 1977 р. представник Сполучених Штатів у Белграді Спенсер Олівер виніс інформацію про засудження М. Руденка та О. Тихого на розгляд комісії, яка займалася моніторингом дотримання гуманітарних положень Заключного Акта, і заявив, що США «наполягатимуть на дотриманні прав людини урядами держав, які підписали Гельсінкські угоди»<sup>42</sup>. 9 січня 1978 р. голова делегації США на Белградській конференції А. Голдберг зустрівся з представниками Комітету гельсінкських гарантій для України А. Зваруном і Б. Ясенем. Вони обговорили можливість висунення на Белградській конференції вимог звільнити усіх арештованих членів Гельсінкських груп в СРСР та можливість еміграції українських учасників правозахисного руху<sup>43</sup>. 7 березня 1978 р. до Белграда прибули Борис Антонович, Андрій Каркоць і Зоряна Луцька — представники Вашингтонської групи, щоб виступити перед закриттям Белградської наради від імені УГГ і її заарештованих членів. 9 березня українські активісти організували прес-конференцію, на якій розповіли про арешти правозахисників в Україні і поширили документи УГГ. Зібрання перервала югославська поліція і затримала організаторів, але після втручання посольства США дозволила їм залишитися в Югославії<sup>44</sup>.

Для українських правозахисників Белградська конференція завершилася повним провалом. Сполучені Штати не змогли домо-

<sup>40</sup> *Свобода*. — 1977. — 8 листопада.

<sup>41</sup> *Гомін України*. — 1977. — 15 листопада.

<sup>42</sup> *Свобода*. — 1977. — 15 грудня.

<sup>43</sup> *Архів-музей українського самвидаву при видавництві «Смолоскип»*. — Пресові повідомлення. — Укр. (1976–1992, 2, 3 комплект); ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 25. — Спр. 1692. — Арк. 189.

<sup>44</sup> *Гомін України*. — 1978. — 11 березня.

вирішитися з СРСР про звільнення політв'язнів, а репресії посилювалися. Незважаючи на невдачу, українська громадськість надалі намагалася залучити до оборони інакодумців американський уряд. За її ініціативою, сенатор Б. Дол звернувся до Дж. Картера з проханням виступити на захист М. Руденка і О. Тихого, а у вересні 1978 р. сенатор написав листа до голови Верховного Суду СРСР Лева Смірнова з вимогою переглянути справи засуджених правозахисників<sup>45</sup>. В серпні 1978 р. на захист О. Тихого виступила Міжнародна Амністія, яка рекомендувала писати листи і телеграми на захист правозахисника до адміністрації табору і влади Радянського Союзу<sup>46</sup>. 27—28 лютого 1978 р. представники Комітету гельсінкських гарантій для України, Т. Закидальський, А. Каркоць і С. Ебнер, взяли участь у конференції, присвяченій захисту прав людини, яку організував Державний департамент США. Українські представники звернули увагу урядовців на репресії в УРСР<sup>47</sup>.

30 листопада 1977 р. до Нью-Йорка на шестимісячне лікування прибув з Москви Петро Григоренко з родиною. В Сполучених Штатах їх зустріли Йосип Лисогір (екзекутивний віце-президент УККА), д-р Володимир Душник (редактор «The Ukrainian Weekly»), Борис Потапенко (СКВУ), Ігор Ольшанівський (Комітет оборони В. Мороза), д-р А. Зварун (Комітет гельсінкських гарантій для України), Осип Зінкевич («Смолоскип») та ін. Відмовившись від будь-яких коментарів чи політичних заяв, П. Григоренко висловив вдячність урядові СРСР за дозвіл на виїзд до США та заявив, що бажає повернутися до Радянського Союзу після лікування<sup>48</sup>. Проте керівництво СРСР не бажало повернення опального генерала, який інформував світову громадськість про порушення прав людини. 13 лютого 1978 р. Л. Брежнев підписав Указ Президії Верховної Ради СРСР, яким П. Григоренка за порушення міжнародного престижу СРСР позбавили радянського громадянства. Про це рішення радянського керівництва правозахисника повідомили одразу ж після закриття Белградської конференції. 13 березня 1978 р. у Нью-Йорку П. Григоренко скликав прес-конференцію, на якій звернувся до світової

<sup>45</sup> Архів-музей українського самвидаву при видавництві «Смолоскип». — Ф.ДП-88: Т. — Шістдесятники — дисиденти — політв'язні. — Тихий О.

<sup>46</sup> Там само.

<sup>47</sup> Свобода. — 1978. — 17 березня.

<sup>48</sup> Свобода. — 1977. — 2 грудня; The Ukrainian Weekly. — 1977. — December 8.

громадськості і урядів країн, які підписали Гельсінкські угоди, з проханням допомогти йому добитися дозволу на повернення в СРСР<sup>49</sup>. На його захист виступила конгресмен М. Фенвік, яка зазначила, що, перебуваючи в США, правозахисник «не виступав публічно, не влаштовував прес-конференцій, не зраджував своїй країні»<sup>50</sup>.

Після позбавлення громадянства П. Григоренко протестував проти арештів правозахисників у СРСР і закликав світову громадськість «зупинити руку злочинного режиму, того режиму, що продовжує агресію в Африці, оснащує зброєю терористів в цілому світі і [...] душить свій народ»<sup>51</sup>. 30 березня 1978 р. у Вашингтоні Українська інформаційна служба УККА влаштувала прес-конференцію з нагоди судових процесів над Петром Вінсом, М. Мариновичем і М. Матусевичем. На зустрічі з пресою П. Григоренко розповів про репресії проти членів УГГ і заявив: «Не дивлячись на ці жорстокі вироки, ми вважаємо, що перемога за нами, за правозахисним рухом. Ми співчуваємо нашим братам, ми будемо боротися за їхнє звільнення, але ми заявляємо, що владі не вдалось добитися того, чого вона хоче добитися: щоб наші діячі визнали себе винними і каялися»<sup>52</sup>. Він також взяв участь у конференції Міжнародної Амністії, яка відбувалася від 31 березня до 3 квітня 1978 р. у Сан-Франциско<sup>53</sup>. 26 квітня правозахисник виступив в Турині (Італія) на конференції, присвяченій культурному спротиву на Сході, а 30 квітня він разом з Володимиром Буковським був учасником конференції італійського відділу Міжнародної Амністії у Мілані. Генерал розповів про застосування тортур до письменника Гелія Снегірьова, тиск радянських спецслужб на українських правозахисників та ін.<sup>54</sup>. 20 вересня 1978 р. в Атлантик-Сіті на конференції профспілки Об'єднаних сталеварів відбулася зустріч П. Григоренка з Дж. Картером. Правозахисник подякував Президенту за наданий йому політичний притулок і просив «не забувати інших дисидентів в Україні та інших республіках СРСР»<sup>55</sup>.

<sup>49</sup> *Новий шлях*. — 1978. — 15 березня.

<sup>50</sup> *Свобода*. — 1978. — 22 березня; *The Ukrainian Weekly*. — 1978. — March 25.

<sup>51</sup> *Гомін України*. — 1978. — 3 травня.

<sup>52</sup> *Свобода*. — 1978. — 5 квітня.

<sup>53</sup> *Архів-музей українського самвидаву при видавництві «Смолоскип»*. — *Пресові повідомлення*. — Укр. (1977–1992, 1 комплект).

<sup>54</sup> *Свобода*. — 1978. — 6 травня.

<sup>55</sup> *Там само*. — 22 вересня.

У США й Канаді відбувся ряд виступів на захист заарештованого 12 грудня 1977 р. Левка Лук'яненка. В січні 1978 р. почала кампанію Міжнародна ліга з прав людини. Першим її кроком стало призначення адвоката для українського правозахисника<sup>56</sup>. З ініціативи групи адвокатів і Комітету гельсінкських гарантій для України у Чикаго виник Комітет «Адвокати в обороні Левка Лук'яненка». Головою нової правозахисної організації став адвокат Б. Антонович<sup>57</sup>. Лист на захист українського правозахисника до журналу *Time* надіслав сенатор-республіканець Б. Дол<sup>58</sup>. 18 липня 1978 р. на його захист виступило тридцять три американські сенатори, які надіслали лист Володимирі Щербицькому, де зазначили, що «діяльність таких людей, як Левко Лук'яненко, здається нам діяльністю, яку слід винагороджувати, а не карати за неї»<sup>59</sup>. Правозахисника підтримали деякі європейські газети та патріарх Української католицької церкви Блаженніший Йосиф Сліпий, який заявив, що «тих людей [дисидентів — О.С.] судять викривленими судовими засобами і методами, які нехтують елементарними судовими принципами як: доказ справжньої вини, оборона підсудного, вірогідні свідки та ін.»<sup>60</sup>.

Про порушення прав людини в Радянському Союзі інформував французьку громадськість Л. Плющ. Завдяки його зусиллям у липні 1978 р. в Парижі відбулася велелюдна демонстрація протесту проти політичних процесів над дисидентами<sup>61</sup>. 5 жовтня 1978 р. після акції в обороні національних, релігійних, політичних і загальнолюдських прав в Україні, організованої УККА і УНС, у Капітолії відбулася зустріч представників української громади з членами обох палат Конгресу США. Перед конгресменами і сенаторами виступили голова Українського конгресового комітету Америки Л. Добрянський і П. Григоренко. Керівник УККА висловив

<sup>56</sup> *Архів-музей українського самвидаву при видавництві «Смолоскип»*. — ДП-38: Л. — Шістдесятники — дисиденти — політ'язні. — Лук'яненко Л.; Свобода. — 1978. — 11 січня.

<sup>57</sup> *Новий шлях*. — 1978. — 4 лютого.

<sup>58</sup> *Time*. — 1978. — July 31.

<sup>59</sup> *Архів-музей українського самвидаву при видавництві «Смолоскип»*. — Пресові повідомлення. — Укр. (1977—1992, 1 комплект); Свобода. — 1978. — 26 серпня.

<sup>60</sup> *Шлях Перемоги*. — 1978. — 20 серпня.

<sup>61</sup> *ЦДАГО України*. — Ф. 1. — Оп. 25. — Спр. 1891. — Арк. 105.

сподівання, що Дж. Картер і американська преса звернуть більше уваги на українських дисидентів, а США продовжать «виконувати роль бастиону свободи»<sup>62</sup>.

23—26 листопада 1978 р. у Нью-Йорку відбувся III Конгрес СКВУ, у якому взяли участь П. Григоренко і Надія Світлична. 24 листопада на зібранні виступив П. Григоренко, який повідомив, що члени УГГ доручили йому і Л. Плющу офіційно представляти Групу на Заході. Правозахисник відзначив брак єдності серед українських організацій за кордоном та закликав до об'єднання заради «вільної, соборної і незалежної України»<sup>63</sup>. На знак солідарності з українськими політичними в'язнями в СРСР Комісія з прав людини СКВУ звернулася до української діаспори із закликом кожного року відзначати 12 січня як день українського політв'язня<sup>64</sup>. Після конференції близько восьми тисяч українців взяли участь у маніфестації на захист прав людини в Україні і за деколонізацію СРСР<sup>65</sup>.

Комісія з безпеки і співробітництва в Європі та парламент Канади кілька разів висували членів Груп сприяння виконанню Гельсінкських угод в СРСР на Нобелівську премію миру. Перше офіційне повідомлення про це з'явилося 3 лютого 1979 р., в річницю арешту О. Гінзбурга<sup>66</sup>. Вдруге Гельсінкська комісія Конгресу США висунула М. Руденка, А. Щаранського, Ю. Орлова і Віктора-са Пяткуса кандидатами на здобуття Нобелівської премії миру в 1981 р. В листі до Нобелівського інституту сенатори і конгресмени США зазначили, що висунені ними дисиденти, засуджені за участь у правозахисному русі, «поставили під загрозу своє життя, щоб служити справі миру і злагоди між націями»<sup>67</sup>. 31 січня 1983 р. Комісія втретє висунула вісьмох правозахисників зі Східної Європи на здобуття згаданої премії. Серед кандидатів на отримання нагороди були Ю. Орлов, А. Щаранський, М. Руденко, В. Пяткус, Вацлав Гавел, Лех Валенса, Яцек Куронь і Адам Міхнік<sup>68</sup>. У

<sup>62</sup> *Свобода*. — 1978. — 11 жовтня; *The Ukrainian Weekly*. — 1978. — October 14.

<sup>63</sup> ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 25. — Спр. 1891. — Арк. 199.

<sup>64</sup> *Свобода*. — 1979. — 10 січня; *The Ukrainian Weekly*. — 1979. — January 16.

<sup>65</sup> *Гомін України*. — 1978. — 29 листопада.

<sup>66</sup> *Новий шлях*. — 1979. — 8 лютого.

<sup>67</sup> *Свобода*. — 1981. — 14 лютого.

<sup>68</sup> *Там само*. — 1983. — 4 лютого; *The Ukrainian Weekly*. — 1983. — February 9.



1984 р. Гельсінкська комісія знову висунула М. Руденка, Ю. Орлова, А. Щаранського і В. Пяткуса на здобуття нобелівської премії миру. Відповідний лист підписав її голова Д. Фассел та дев'ять американських законодавців<sup>69</sup>.

Дипломати Сполучених Штатів Америки неодноразово ставили в ООН питання порушення Радянським Союзом прав людини. Зокрема, 13 березня 1979 р. Едвард Мезвінський, представник США в Комісії з прав людини при ООН, зауважив, що в СРСР ув'язнено двадцять одного правозахисника, а П. Григоренка позбавили радянського громадянства. Дипломат закликав Комісію захистити політв'язнів, які постраждали за обстоювання прав людини і нації, гарантованих Гельсінкськими угодами<sup>70</sup>.

Позбавлення П. Григоренка радянського громадянства і арешт провідних членів правозахисних організацій зменшили потік інформації про порушення прав людини в СРСР. 1 травня 1979 р. Закордонне представництво Української гельсінкської групи (ЗП УГГ) звернулося до Президента Дж. Картера, голів урядів демократичних країн, церков, Червоного хреста і Міжнародної Амністії з проханням звернутися до СРСР з клопотанням про негайне звільнення О. Тихого, якому в ув'язненні загрожувала смерть<sup>71</sup>. Про поганий стан здоров'я М. Руденка і О. Тихого світовій громадськості розповіли колишні політв'язні В. Мороз, Едуард Кузнецов, Георгій Вінс і Марк Димшиц, яких обміняли на засуджених радянських шпигунів Вальдека Енгера та Рудольфа Черняєва<sup>72</sup>. Активно захищали М. Руденка різноманітні організації літераторів. Зокрема, правозахисника обрали членом французького і японського осередків ПЕН-клубу. Комітет «Письменники у в'язниці» намагався використати політичну ситуацію і домогтися його звільнення. Для захисту М. Руденка об'єднали зусилля Міжнародна Амністія, ПЕН-клуб, американські видавці, а також Об'єднання українських письменників «Слово»<sup>73</sup>. Комітет оборони радянських політв'язнів спільно з Американським ПЕН-клубом підготував петицію на за-

<sup>69</sup> Гомін України. — 1984. — 15 лютого.

<sup>70</sup> Свобода. — 1979. — 17 березня; Гомін України. — 19 березня.

<sup>71</sup> Архів-музей українського самвидаву при видавництві «Смолоскип». — Пресові повідомлення. — Укр. (1977—1992, 1 комплект); Свобода. — 1979. — 10 травня.

<sup>72</sup> Свобода. — 1979. — 16 травня.

<sup>73</sup> Гомін України. — 1979. — 23 серпня.

хист керівника УГГ, в якій звернулися до світової спільноти літераторів і радянських письменників з проханням «активно і наполегливо захищати Миколу Руденка». Документ підписало сорок сім американських літераторів — членів ПЕН-клубу<sup>74</sup>.

У відповідь на нові арешти в СРСР у демократичних країнах продовжувалися виступи на захист репресованих правозахисників. 10 жовтня 1979 р. Міжнародна Амністія звернулася до Л. Брежнєва з відкритим листом, у якому закликала звільнити всіх політв'язнів та припинити використовувати психіатрію для політичних репресій. Організація стверджувала, що серед осіб, які обстоюють права на «автономію, культурну самобутність і, в деяких випадках, політичну незалежність», найчастіше судять українців<sup>75</sup>. У жовтні 1979 р. за ініціативою сенатора Джона Гайнца і голови Філадельфійського Комітету оборони національних і людських прав в Україні Уляни Мазуркевич у Сенаті США проведено кампанію на захист Л. Лук'яненка. Тридцять п'ять senatorів в листі до Л. Брежнєва висловило занепокоєння другим засудженням правозахисника і прохало його негайно звільнити<sup>76</sup>. 16 листопада 1979 р. керівник Комісії з безпеки і співробітництва в Європі Д. Фассел на засіданні Конгресу США повідомив про арешт члена УГГ Василя Стрільціва. Конгресмен запевнив, що проблема арештів членів Гельсінкських груп в СРСР буде обговорюватися на Мадридській конференції з безпеки і співробітництва в Європі<sup>77</sup>.

На початку грудня 1979 р. завдяки сприянню Комітету гельсінкських гарантій для України з СРСР до США виїхали колишні політв'язні Ніна Строката і Святослав Караванський<sup>78</sup>. На зустрічах із українською діаспорою подружжя наголосило на потребі подальшого захисту українських політв'язнів. Їхній виїзд із СРСР став однією із перемог українського національного руху на Заході і стимулював проведення нових правозахисних кампаній. 18 лютого 1980 р. на XIII Зимових олімпійських іграх у Лейк-Плесіді відбулася прес-конференція, на якій Н. Строката розповіла про

<sup>74</sup> *Свобода*. — 1979. — 27 вересня.

<sup>75</sup> *The Ukrainian Weekly*. — 1979. — October 14.

<sup>76</sup> *Там само*. — October 28; *Свобода*. — 1979. — 3 листопада.

<sup>77</sup> *Свобода*. — 1979. — 23 листопада.

<sup>78</sup> *Архів-музей українського самвидаву при видавництві «Смолоскип»*. — Ф.ДП-29: К. — Шістдесятники — дисиденти — політв'язні. — Кандиба І.

репресії в СРСР<sup>79</sup>. Протести громадськості проти репресій не давали необхідних результатів, тому 19 лютого Президент Дж. Картер оголосив, що США бойкотуватимуть Літні олімпійські ігри в Москві<sup>80</sup>.

У квітні 1980 р. за сприяння Нью-Йоркського Комітету оборони радянських політв'язнів 250 американських адвокатів підписали петицію до уряду СРСР на захист Л. Лук'яненка. 17 квітня петицію передали прокурору УРСР Федору Глуху. Голова Комітету адвокатів Макс Франкел і президент Міжнародної ліги з прав людини Гарріс Вофорд закликали радянське керівництво опублікувати стенограму процесу Л. Лук'яненка і вирок суду, а також просили, щоб адвокат з правозахисної організації зміг відвідати правозахисника в таборі<sup>81</sup>. Комітет оборони радянських політв'язнів отримав згоду американського адвоката А. Бухгайстера захищати заарештованого 19 травня 1980 р. Василя Стуса. Комітет також звернувся до ПЕН-клубу з проханням виступити на захист правозахисника<sup>82</sup>. 1 липня 1980 р. керівник Міжнародної Амністії, Томас Гаммарберг, вислав телеграму до Верховного Суду Якутської АРСР у зв'язку з засудженням В'ячеслава Чорновола<sup>83</sup>.

У червні 1980 р., напередодні відкриття Мадридської наради з безпеки і співробітництва в Європі, керівник ЗП УГГ П. Григоренко відвідав Францію, Великобританію, Швейцарію, Бельгію, Норвегію, Швецію, Голландію, Західну Німеччину й Італію. Зокрема, в Лондоні він виступив у парламенті, Інституті стратегічних досліджень, зустрівся з прем'єр-міністром Маргарет Тетчер. У Швеції виступив на форумі ПЕН-клубу, а в Німеччині взяв участь у конференції письменників. На різних державних форумах він розповідав про внутрішню політику СРСР, репресії в Україні, відповідальність Москви за невиконання Гельсінкських угод. Свідченням успішності візиту стало створення ряду Гельсінкських груп для підготовки до Мадридської наради<sup>84</sup>. За ініціативою

<sup>79</sup> Архів-музей українського самвидаву при видавництві «Смолоскип». — Пресові повідомлення. — Укр. (1977—1992, 1 комплект).

<sup>80</sup> Там само.

<sup>81</sup> Свобода. — 1980. — 23 квітня; *The Ukrainian Weekly*. — 1980. — April 27.

<sup>82</sup> Там само. — 23 травня.

<sup>83</sup> Гомін України. — 1980. — 9 липня.

<sup>84</sup> Свобода. — 1980. — 8 липня.

П. Григоренка ЗП УГГ звернулося до Конференції з проханням ухвалити «Декларацію про право громадського контролю за виконанням Гельсінкського Заключного Акту та про недопустимість карного й адміністративного переслідування громадян за участь у такому контролі»<sup>85</sup>. Активну участь у Мадридській конференції планував взяти СКВУ. 27—28 червня 1980 р. в Інституті св. Володимира в Торонто відбулася сесія Комісії прав людини СКВУ, на якій обговорили можливі заходи української громадськості на конференції<sup>86</sup>.

11 листопада 1980 р. в Мадриді розпочалася конференція з безпеки і співробітництва в Європі. До Мадрида прибули представництва українських груп, зокрема: Христина Ісаїв — представниця Комісії прав людини СКВУ, яка, згідно з рішенням пленарної сесії СКВУ, була обрана координатором всіх українських акцій у Мадриді; П. Григоренко, Н. Строката і Л. Плющ — члени ЗП УГГ; А. Фединський, А. Каркоць і Орест Хам — представники Комітету гельсінкських гарантій для України та «Смолоскипа»; Оріся Гевка — від Комітету оборони людських і національних прав України; сенатор Петро Юзик — голова Комісії прав людини СКВУ і член Канадської делегації; а також адвокат Мирослав Смородський — член делегації США<sup>87</sup>. 13 листопада Комісія прав людини СКВУ організувала прес-конференцію, у якій взяли участь Н. Строката, П. Григоренко, Л. Плющ і Володимир Малинович. Учасники зібрання зачитали листа О. Бердника, Л. Лук'яненка, Данила Шумука та інших правозахисників до Мадридської конференції і закликали громадськість виступати на захист заарештованих правозахисників. Цього ж дня відбулася прес-конференція делегації США. Її голова Гріффін Белл розповів про Гельсінкські групи в СРСР і репресії проти членів УГГ<sup>88</sup>.

Делегації Сполучених Штатів Америки та інших західних держав наголошували на порушенні прав людини в СРСР, зокрема, С. Олівер засуджував СРСР за «насильну ліквідацію Української

<sup>85</sup> Архів-музей українського самвидаву при видавництві «Смолоскип». — Пресові повідомлення. — Укр. (1976–1992, 2, 3 комплект); Свобода. — 1980. — 30 вересня.

<sup>86</sup> Свобода. — 1980. — 12 липня.

<sup>87</sup> Архів-музей українського самвидаву при видавництві «Смолоскип». — Пресові повідомлення. — Укр. (1976–1992, 2, 3 комплект); Свобода. — 1980. — 15 листопада.

<sup>88</sup> Свобода. — 1980. — 18 листопада.

Католицької Церкви», а також згадав репресії проти М. Руденка, Й. Терелі, О. Тихого і о. Василя Романюка. Британська і канадська делегації також засудили керівництво Радянського Союзу за переслідування членів Гельсінкських груп. Ірландський делегат виступив на захист українців-католиків, а канадська делегація порушила питання русифікації в Україні<sup>89</sup>. 25 січня 1981 р. ЗП УГГ звернулося до урядових делегацій на Мадридській конференції, Міжнародної Амністії, ПЕН-клубу та громадськості із закликом виступити в обороні В. Стуса. Зокрема, правозахисники зауважили, що мета Мадридської наради «цілком збігається з метою члена Громадської групи «Гельсінкі» Василя Стуса — перевіряти і сприяти виконанню Гельсінкських угод»<sup>90</sup>.

Повернувшись з Мадрида, П. Григоренко констатував, що конференція приречена на неминучий провал. Один із західних дипломатів у приватній розмові сказав йому: «Рішення на конференції будуть прийняті, виходячи з принципу одноголосності. А щоб досягти цього, треба вести довгий діалог. Совецький же Союз цього не хоче. На всі наші спроби відповідає лише монологами. А коли ми демонструємо факти, він відвертає голову й не дивиться на них»<sup>91</sup>.

Після оголошеної 19 грудня 1980 р. М. Руденком безтермінової голодівки конгресмен М. Фенвік розпочала в Конгресі США чергову акцію на його захист. Шістдесят вісім конгресменів поставили свої підписи під листом до радянського посла А. Добриніна з проханням звільнити керівника УГГ, а також надіслали ряд листів до радянських органів влади та адміністрації табору, у якому перебував правозахисник. Зокрема, конгресмен Лоренс Кофлін у листі до начальника табору висловив сподівання, що умови ув'язнення М. Руденка будуть переглянуті, «щоб забезпечити йому фізичне благополуччя». Окрім цього конгресмен просив звільнити правозахисника з ув'язнення «як в'язня сумління»<sup>92</sup>. Значного розмаху набрала кампанія в обороні Раїси Руденко, ініційована головою Комітету оборони людських і національних прав України У. Мазуркевич і Н. Строкатою. До їх ініціативи, завдяки зусиллям кон-

<sup>89</sup> *Свобода*. — 1980. — 12 грудня.

<sup>90</sup> *Свобода*. — 1981. — 11 лютого; *The Ukrainian Weekly*. — 1981. — January 15.

<sup>91</sup> *До нашої участі в «Правозахисному Мадрид»*. — [б. м.]: Закардонне представництво Української гельсінкської групи, 1980. — С. 10.

<sup>92</sup> *Свобода*. — 1981. — 25 березня.

гресменів Ч. Догерті і Б. Донеллі, приєдналися ряд членів Палати представників Конгресу США. З вимогою звільнити керівника УТГ і його дружину та дозволити їм емігрувати до США до радянського керівництва звернувся конгресмен Л. Кофлін. А 28 липня законодавець Норман Лент в емоційній промові висловив побоювання, що Р. Руденко, як Алла Горська і Володимир Івасюк, може опинитися у списку вбитих «запрограмованим тероризмом в СРСР»<sup>93</sup>. Міжнародна Амністія оголосила Р. Руденко в'язнем сумління і виступила на її захист.

На початку 1980-х років відносини між Радянським Союзом і Сполученими Штатами погіршилися через війну в Афганістані. Конгрес США прийняв подану членом Гельсінкської комісії сенатором Крістофером Смітом резолюцію, згідно з якою Президент Рональд Рейган проголосив 9 листопада 1982 р. Днем Української гельсінкської групи. 19 липня 1983 р. у рамках відзначення Тижня поневолених націй Президент Р. Рейган виступив з промовою, у якій згадав український голодомор 1932—1933 рр., поневолення країн Балтії, Польщі, України та ін. країн Східної Європи. З промовами, присвяченими п'ятдесятиріччю голодомору, також виступили деякі американські законодавці та віцепрезидент Джордж Буш<sup>94</sup>.

Хоча більшість українських правозахисників опинилася за ґратами, на Заході продовжувало діяти ЗП УТГ. Н. Світлична видавала «Вісник репресій в Україні», а в 1983 р. видавництво «Смолоскип» підготувало книгу «Українська Гельсінкська Група, 1978—1982, документи і матеріали». Активісти правозахисних організацій продовжували звертати увагу західної громадськості на порушення прав людини в Україні. 6 травня 1982 р. Н. Строката свідчила перед Ад-Нос комітетом про порушення прав людини в Україні. Правозахисниця наголосила, що більшість політ'язнів в СРСР українці, рекомендувала ознайомити ООН, ЮНЕСКО і членів Європейського Парламенту зі свідченнями переслідуваних та ув'язнених Москвою, а також вимагати продовження діалогу про можливість незалежності країн радянського блоку й республік, які входять до складу СРСР<sup>95</sup>. 23 травня 1983 р. в Мілані на право-

<sup>93</sup> *Свобода*. — 1981. — 14 серпня.

<sup>94</sup> *Там само*. — 1983. — 28 липня.

<sup>95</sup> *Архів-музей українського самвидаву при видавництві «Смолоскип»*. — Пресові повідомлення. — Укр. (1976—1992, 2, 3 комплект).

захисній конференції, присвяченій А. Сахарову, виступив П. Григоренко, який засудив радянський режим за «деформацію життя в СРСР»<sup>96</sup>. У липні 1983 р. конгресмен К. Сміт написав листа до генерального секретаря ЦК КПРС Юрія Андропова, у якому висловив стурбованість долею і здоров'ям Оксани Мешко<sup>97</sup>. У серпні до його ініціативи приєдналося сто конгресменів, які підписали петицію на захист української правозахисниці, яка перебувала на засланні у с. Аян неподалік кордону з Китаєм<sup>98</sup>.

П. Григоренко і Н. Світлична намагалися привернути увагу громадськості до переслідування дисидентів навіть тоді, коли, здавалося, зробити вже нічого було неможливо. Вони виступали на захист О. Тихого, Юрія Литвина, Валерія Марченка і В. Стуса, які загинули в ув'язненні. Власне, Н. Світлична, Н. Строката, А. Зварун і І. Ольшанівський написали листа до Генерального секретаря ООН Хав'єра Переса де Куельяра, у якому звинуватили Радянський Союз у політичних вбивствах<sup>99</sup>. На Радіо Свобода про репресії в Україні розповідала Н. Світлична<sup>100</sup>. Про загибель політв'язнів уряди країн-учасниць Гельсінкської наради інформувала Комісія прав людини СКВУ, а у Філадельфії відбулася акція протесту проти фактичного вбивства О. Тихого<sup>101</sup>. Внаслідок їхніх зусиль на смерть О. Тихого відреагував Державний департамент і Конгрес США. Зокрема, з відповідною промовою у Конгресі виступив конгресмен Д. Фассел, а речник Держдепартаменту Ален Ромберг назвав передчасну смерть українського правозахисника результатом «жорстокості Радянського Союзу до політичних в'язнів»<sup>102</sup>. Заяву з приводу смерті В. Марченка зробив Президент Р. Рейган<sup>103</sup>. 22 жовтня 1984 р. державний секретар США Джордж

<sup>96</sup> *Гомін України*. — 1983. — 25 травня.

<sup>97</sup> *Свобода*. — 1983. — 29 липня; *The Ukrainian Weekly*. — 1983. — July 31.

<sup>98</sup> *Свобода*. — 1983. — 12 серпня.

<sup>99</sup> *Архів-музей українського самвидаву при видавництві «Смолоскип»*. — Ф.ДП-88: Т. — Шістдесятники — дисиденти — політв'язні. — Тихий О.; Америка. — 1984. — 28 червня.

<sup>100</sup> *Там само*.

<sup>101</sup> *Там само*.

<sup>102</sup> *Новий шлях*. — 1984. — 1 червня.

<sup>103</sup> *Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінкських угод: В 4 т. Т. 4.: Документи і матеріали. 10 грудня 1978 — 11 березня 1988 / Харківська правозахисна група; Упоряд. В. В. Овсієнко*. — Харків: Фоліо, 2001. — С. 234.

Шульц звинуватив у смерті Ю. Литвина і В. Марченка радянський режим, який не припиняє переслідувати всіх, хто має власну думку, відмінну від позиції КПРС, або бажає виїхати з СРСР<sup>104</sup>. 23 жовтня Гельсінкська комісія Конгресу США підготувала заяву з приводу смерті Ю. Литвина, у якій звинуватила Радянський Союз у прискоренні смерті правозахисників і «цинічній зневазі до принципів, проголошених у Заключному Акті Гельсінкської наради»<sup>105</sup>. Після загибелі В. Стуса ЗП УТГ звернулося із закликом до світової громадськості, урядів, Комісії з прав людини при ООН, Міжнародної Амністії і ПЕН-клубу вимагати міжнародного суду над вбивцями українського поета<sup>106</sup>.

Громадські організації за кордоном доволі ефективно інформували світову громадськість про порушення прав людини в СРСР. Проте кампанії на захист репресованих правозахисників, незважаючи на підтримку їх рядом відомих громадських діячів і політиків, були неефективними. Швидше навпаки. Уряд Радянського Союзу вважав різноманітні правозахисні ініціативи спробою втручання «реакційних кіл Заходу» у внутрішні справи соціалістичних країн. Тому заарештованих членів Гельсінкської групи таврували «буржуазними націоналістами» і «запроданцями Заходу», які забули про обов'язки радянських громадян, а органи державної безпеки й адміністрація таборів пішли на фізичну розправу над активістами правозахисного руху. Лише наприкінці 1980-х рр. під тиском світової громадськості радянське керівництво звільнило політв'язнів і розпочало політику контрольованої лібералізації, яка призвела до розпаду СРСР.

<sup>104</sup> *Свобода*. — 1984. — 24 жовтня.

<sup>104</sup> *Congressional Record*. — 1984. — October 26.

<sup>105</sup> *Архів-музей українського самвидаву при видавництві «Смолоскип»*. — ДП-82: С. — Шістдесятники — дисиденти — політв'язні. — Стус В.; *Новий шлях*. — 1985. — 28 вересня.